

Vygandas Aleksandravičius

Tapatybės diskursai civilizacijų sandūros įtampoje

Santrauka

Straipsnyje svarstomas tapatybės principo vaidmuo, konstituojant civilizacinius modelius. Mėginama parodyti monologišką ypatingų vakarietiškos ir balkaniškos civilizacinių tapatybių pobūdį, nulėmusį šių civilizacijų konfliktą Kosove. Principiniai Vakarų ir Balkanų civilizacijų skirtumai bei geopolitinis šių civilizacijų artumas sukūrė įtampą, išsikrovusią dramatiška kolizija. Pašalinti šią įtampą diskursyviomis priemonėmis buvo neįmanoma, nes nebūta bendro diskursyvaus pagrindo.

Ketinimas suvokti ir įvertinti konfliktą reikalavo atsiriboti nuo tiesioginio susitapatinimo su viena ar kita agresyvia tapatybe. Poststruktūralistinė tapatybės principo kritika, iškelianti alternatyvų „mąstymą, paremtą skirtumu“, suteikė teorinį pagrindą fenomenologinėms šio straipsnio išvalgoms.

Vakarų ir Balkanų civilizacijų susidūrimas aprašomas kaip neišvengiamas, jei išliekama Kit¹ pajungiančių tapatybių rėmuose. Deleuziška Michelio Tournier romano Penktadienis arba Ramiojo vandenyno limbai interpretacija pasiūlė plačią mąstymo, paremto realiu skirtumu, perspektyvą. Savito lietuvių kilmės amerikiečių mąstytojo Alphonso Lingio ir iškilaus lietuvių filosofo Arvydo Šliogerio idėjos suteikė kryptis neprievartiniam dialogui, atveriančiam kitos, neagresyvios tapatybės konstituavimo erdvę.

Ižanga

Šio daugiaplano straipsnio kontekste tapatybė nagrinėjama jos konstitucijos skirtingose diskursyviuose terpėse ir jų sankirtos perspektyvoje. Turima omenyje vakarietiškosios ir balkaniškosios civilizacijų sandūra Kosovo krizės laikotarpiu.

Kaip žinoma, struktūralistinės filosofijos pakilimas Prancūzijoje septintajame praėjusio amžiaus dešimtmetyje rodė mėginimą įveikti, šios filosofinės krypties požiūriu, Vakarų mąstymo tradicijoje iki tol dominavusią „tapatybės logiką“. Pasak struktūralistų, tai tokia mąstymo forma, kuri nepajėgia reprezentuoti sau Kito, nesuredukuodama jo į save ir nepajungdamas skirtumo tapatybei. Buvo

kritikuojama tiek tradicinė metafizika, nusakanti esencialistinį, substancialų tapatumą, tiek pokario tarpsniu populiari dialektika, dialektiniame kito neigimo ir peržengimo procese įtvirtinanti tapačią savastį, tiek fenomenologija, kuri, susiaurindama būties sampratą iki fenomeno, tai yra būties-mums, postulavo bendražmogišką subjektyvumą kaip absoliutų prasmės šaltinį, ir šia prasme išliko išplėsto, bet to paties subjektyvumo rėmuose.

Siekdama transformuoti ir išplėsti vakarietiško racionalumo ribas iki universalių bendražmogiškų reikšmingumo modelių, struktūralistinė filosofija paradoksaliai pakliuvo į tuos pačius tapatybės logikos spąstus, kuriuos

ketino demaskuoti ir dekonstruoti. Siekdama reliatyvizuoti hierarchišką okcidentocentrizmą, atstatyti marginalizuotas “mito”, “beprotybės”, “laukinio mąstymo” teises, ji tik išplėtė komunikatyvios mąstymo logikos erdves iki globalių mastelių, kartu absorbuodama *Kito* kitoniškumą, kurį norėjo apginti pradiniame, programiniame savo kilimo etape.

Postruktūralistai, aptariamai šiame straipsnyje, visų pirma Michelis Foucault ir Gilles Deleuzas, išryškino paradoksalų struktūralistinio mąstymo pobūdį ir, atsižvelgdami į iškilusias problemas, rafinavo kritinį tapatybės logikos dekonstravimo projektą, iškeldami “mąstymą paremtą skirtumu.” (Descombes, 1980,75)

Gilles Deleuzas išskyrė keletą tapatybės įsiviešpatavimo strategijų: tapatybės įsitvirtinimą per susidūrimą su kitu, ekstrapoliuotą metafizinėje begalinai didelio ir begalinai mažo opozicijoje ir tapatybės išlikimą, paneigiant, peržengiant ir įimant *Kitą* dialektiniame *To Paties* judėjime. Kaip alternatyvą opozicijai ir paneigimui G. Deleuzas iškelia už tapatybę ankstesnio skirtumo principą. (Deleuze 1968: 62-68)

Turėdami omenyje šią kritinę tapatybės logikos dekonstravimo perspektyvą, pamėginsime filosofiškai reflektuoti įvairių civilizacinių tapatybės modelių sandūrą Kosovo krizės metu, pasiūlysime keletą empirinio ir fenomenologinio pobūdžio deskripcijų, galinčių sutvirtinti kai kurias bendresnes išvagas.

Konflikto kontūrai

Pasaulinių žiniasklaidos/*mass media* priemonių ekranuose Kosovo drama, kaip žinoma, rutuliojosi pirmuoju 1999 m. pusmečiu. Didelis *mass media* dėmesys konfliktui suteikė jam išskirtinę reikšmę kitų pasaulio įvykių fone ir leido kaip niekada įdėmiai ir nuosekliai stebėti

jo interliudiją, kulminaciją ir atomazgą.

Tarptautinės teisės požiūriu, tai buvo konfliktas tarp skirtingų, neredukuojamų vienas į kitą žmogaus teisių ir valstybės suverenumo, nesikišimo į konkrečios šalies vidaus reikalus principų. Konfliktuojančios pusės apeliavo būtent į šiuos principus ir, dėl negalimumo redukuoti juos vieną į kitą, pati apeliacija į tarptautinę teisę kaip galutinį vienareikšmiško sprendimo pagrindą šioje konkrečioje situacijoje pasidarė neįmanoma. Sprendimas išėjo už universaliųjų tarptautinės teisės diskurso rėmų ir virto kariniu konfliktu, kur karinės jėgos panaudojimas buvo lemiamas argumentas.

Pamėginkime pasamprotauti, kodėl visgi nesugebėta rasti diplomatinių, diskursyvių konflikto sprendimo priemonių, kodėl nebuvo galima apsieti be fizinio santykių išsiaiškinimo? Suprantama, tai bus tik hipotetiniai svarstymai, nepretenduojantys į absoliučiai teisingą atsakymą, tam tikros išvagos, siekiančios išprovokuoti diskusiją šiuo, manytina, reikšmingo netolimos praeities įvykio atžvilgiu, juolab, kad ir paties konflikto epilogas dar tęsiasi ir, be abejonės, daugiau ar mažiau mus veikia.

Bendriausia tezė, mėginanti atsakyti į klausimą, ar nebuvo galima rasti diskursyvaus (t.y. ne karinio) konflikto sprendimo, būtų tokia: ne, nes Balkanuose susidūrė skirtingi civilizaciniai - vakarietiškas ir balakniškasis - diskursai, kuriems nebuvo galima pateikti platesnio, abiem pusėm priimtino, išteisiančio pagrindo ir kurie rėmėsi unikalėmis, monologinėmis ir ekspansyviomis tapatumo sampratomis.

Pagalbinė tezė, paremianti iškeltą hipotezę, teigtų, jog skirtumas tarp Vakarų ir Balkanų civilizacijų kai kuriais principiniais šias civilizacijas konstituojančiais (kaip, pvz., žmogaus teisių sampratos) klausimais buvo toks

didelis, o geopolitinis atstumas tarp kertinių šių civilizacijų židinių toks mažas, jog tai sukėlė maksimalią šių skirtingų civilizacijų įtampą, kuri baigėsi kariniu konfliktu.

Suprantama, galima nurodyti gausybę empirinių priežasčių, privertusių Vakarų taip aktyviai reaguoti į serbų ir albanų konfliktą Kosove. Pradedant susirūpinimu dėl galimo tolimesnio konflikto plitimo jau atrodytų rimstančiuose Balkanuose, didžiųjų valstybių apmaudu dėl nesugebėjimo sulaukyti Jugoslavijos prezidento Miloševićiaus ofenzyvų, vakarų europiečių baime dėl užplūsiančių teisėtų pabėgėlių masių, baigiant kareivų noru išbandyti naujausias karines technologijas, valstybių siekių nustatyti ir užfiksuoti naują pasaulio nacijų hierarchiją pasibaigus „šaltajam karui“ ir subyrėjus Sovietų Sąjungai. Kita vertus, atrodo, jog tiesiogiai Kosovo regionas ir tenykščių albanų teisės didžiosioms Vakarų valstybėms turėjo minimalią ekonominę ir geopolitinę reikšmę ir tikrai neprilygo toms išlaidoms, kurios buvo, yra ir dar ilgai bus skiriamos šio konflikto sprendimui. Neatmetant visų šių veiksnių svarbos, visgi neatsisakysime mėginimo išryškinti kai kuriuos svarbius šios dramos aspektus, neredukuojamus į tiesioginius ekonominius ir politinius vienos ar kitos šalies ar jų aljanso interesus.

Taip pat pamėginsime pagrįsti tezę, jog konfliktas vyko tarp skirtingų civilizacijų, o ne tarp skirtinguose tos pačios civilizacijos plėtros tarpsniuose esančių visuomenių. Šis teiginys nepretenduoja pateikti realistinį ar vertybinį vienos ar kitos konfliktuojančių pusių vertinimą ir įvardijamas veikiau analitiniais sumetimais. Remiamasi ir siekimu kaip galima ryškiau atskleisti specifinę konfliktuojančių visuomenių sanklodą, išryškinti jų neredukuojamus skirtumus, kviečiant ne redukuoti vieną į kitą, pajungti vieną kitam – juk, užbėgant už akių, būtent tai ir buvo konflikto nervas, - bet

pasiūlyti alternatyvią santykio su *Kitu* perspektyvą, prisimenant įžangoje užsimintą „tapatybės logikos“ kritiką.

Korektiškumo dėlei reikia pripažinti, jog vienareikšmiškai apibrėžti Vakarietiškujų ir Balkaniškujų visuomenių specifiką kaip skirtumą tarp civilizacijų neįmanoma. Sunku būtų nusakyti universalius, visoms Vakarų ir Balkanų kultūroms būdingus, bruožus. Galima pažymėti tris skirtingus šių civilizacinių darinių sąveikos lygmenis: 1) globalaus pobūdžio karinio Šiaurės Atlanto Aljanso ir Jugoslavijos konfliktą, kuris buvo tarsi kolizija tarp postindustrinės ir industrinės visuomenių, 2) Jugoslavijos valdžios institucijų ir Albanų bendruomenių konfliktą bei 3) vakarietiško disciplinarinio aparato struktūrų ir vietinių balkaniškujų bendruomenių sąveiką. Kiekviename iš šių lygmenų galima rasti nebendramačių ir neredukuojamų į kitus elementų ir jų mazgų.

Specifinė valstybinių institucijų ir vietinių bendruomenių kompozicija Vakarietinėse ir Balkaniškosiose visuomenėse leidžia sustiprinti plačią civilizacijų sandūros tezę. Liberaliose Vakarų demokratijose valstybinių institucijų, įvairių bendruomenių, asociacijų, bendrijų ir konkretaus individo santykių trikampis yra daugiau ar mažiau pusiausvyras. Bendruomenių ir valstybės institucijų - vietų, kuriose diskursyviai konstruojamos ar konstituojamos individualios tapatybės, - vaidmuo yra vienas kitą papildantis, sutvirtinantis ir koreguojantis. Balkanuose, o ypač Albanijoje, Kosove apie tokią reliatyvią darną kalbėti neįmanoma. Balkaniškojo regiono tikrovė galėtų įnešti svarių empirinių korekcijų į liberalistinės ir komunitarinės politinės filosofijos ginčą. Priešingai nei Vakarų visuomenėse, kur valstybinės institucijos sukuria disciplinarinį konkrečių individų artikuliacijos, jų kaip žmogaus teisių subjektų apibrėžtumą, kontrolę

ir apsaugą, Balkanuose, ypač Albanijoje ir Kosove, o taip pat Bosnijoje, valstybės institucijų vaidmuo, palyginti su vietinių bendruomenių įtaka, yra minimalus ir nepajėgia atlikti reikšmingesnio individo tapatybę konstituojančio vaidmens.

Pateiksime keletą iliustruojančių empirinių pastebėjimų bei fenomenologinių deskripcijų.

Socialinės balkaniškosios civilizacijos sanklodos ypatumai

Vietovėse, kuriose būta, visuomenė yra organizuota gimininių klanų principu. Kraujo ryšys čia yra pagrindinis veiksnys apibrėžiant konkretaus individo tapatybę. Vadinamojo “kraujo ryšio” svarba kyla iš pagrindinio paprotinės kalniečių teisės principo. Šioji teisė pirmą kartą buvo užrašyta Albanijoje 1930 m. kalniečių teisės kodekse – *Kanūne*. Būtent ji užpildė teisinį vakuumą Albanijos šiaurėje, po to, kai albanai nuvertė vieną iš keisčiausių pasaulyje totalitarinių režimų. Įvairiu mastu ši kalniečių teisė veikia ir Kosovo kalnuose.

Nors totalitarinio režimo laikais paprotinė kalniečių teisė buvo uždrausta, teisinė atsakomybė ir tada buvo kolektyvinio-gimininio pobūdžio. Nusikaltus šeimos nariui, į kasyklas buvo siunčiama visa šeima. Tuo tarpu šeima čia laikoma ne dviejų žmonių su vaikais ar be jų sąjunga, bet mažiausiai per tris kartas, įskaitant brolius ir pusbrolius, išsiplėtęs klanas, vadovaujamas patriarcho senolio, sprendžiančio tai, kas, kada ir su kuo turi vesti ar išvažiuoti dirbti į užsienį.

Moterys nebuvo kraujo teisės (taigi ir keršto) subjektas, todėl buvo traktuojamos kaip beteisė prekė. (Kanun 1989: II) Šiandieną padėtis yra pasikeitusi, bet rimčiau kalbėti apie vakarietiškojo tipo emancipaciją Albanijoje ir apskritai Balkanuose – neįmanoma. Ir dabar didžiojoje Albanijos dalyje moterys negali

pačios rinktis vedybų partnerio, vienos apsilankyti svečiuose, turi nuolankiai pasišalinti iš kambario, kuriame vyrai prie rakijos stiklelio aptarinėja reikalus. Būdavo keista, kai namus tvarkiusią šeimninę nuolat atlydėdavo vyras, o, jam susirgus, dešimtmetis sūnus. Tai buvo aiškinama baime dėl negatyvios kitų vietinės bendruomenės narių reakcijos, apkalbų. Kitur Balkanuose moterys nėra ribojamos taip smarkiai, tačiau ir ten jos išlieka patriarchaliniu požiūriu subordinuotos.

Valstybės institucijų negalią užtikrinant įstatymą ir jos vietą užėmusio kalniečių kraujo teisės stiprumą galima pavaizduoti pasakojimu apie kraujo keršto verpete atsidūrusių šeimų susitaikymo ritualą. Po to, kai buvo nužudyti du policininkai, jų šeimos kreipėsi ne į policiją, bet savo ruožtu nužudė, jų manymu, kaltą restorano savininką. Mat, pagal Kanūną, šeimnininko namai yra vieta, kur svečio, kas jis bebūtų, saugumas, yra šventas, ir šeimnininkas už tai atsako. Trys šeimos pateko į kraujo keršto ratą, nes bet kada, bet kuris iš vienos šeimos narių gali nužudyti kitos šeimos vyriškosios lyties asmenį. Po keleto įtampos ir baimės mėnesių, dar dviejų mirčių, išvargintos šeimos nutarė pasinaudoti ritualizuota susitaikymo galimybe. Kartu su vietiniais religinės ir municipalinės valdžios atstovais buvome pakviesti laiduoti šį susitaikymą.

Tai buvo įtampos kupinas reginys, kai vykdamis paeiliui iš vieno namų į kitus, šeimų vyriškiai turėdavo paspausti priešiškos šeimos kieme eile sustojusių vyrų rankas. Aktualių ir potencialių žudikų veidai tuomet būdavo įsitempę, nebuvo žiūrima į akis. Atlikus šią procedūrą, pasakius tam tikras ritualines frazes, susitaikymo ritualas buvo baigtas.

Atrodo, jog tai buvo bene glaudžiausias ir gana dviprasmiškas mūsų sąlyčio su vietine socialine realybe momentas. Dviprasmiškas tuo, kad šitaip mes – tarptautinės institucijos atstovai

- tarsi pateisinome paprotinės teisės teisėtumą sprendžiant panašaus pobūdžio konfliktą, nors tai iš principo prieštaravo mūsų atstovaujamos institucijos principams. Šiuos “principus” arba vakarietiško disciplinarinio aparato veikimo logiką praskleisime vėliau, tuo tarpu apsiribosime pastebėjimu, jog tą kartą nugalėjo smalsumas.

Stiprus bendruomeninis identitetas Balkanuose labai susilpnina kitokio pobūdžio, platesnį simbolinį solidarumą, pilietinio bendrumo jausmą. Atrodė, jog dažnai konkretaus individo tapatumui buvo svarbus tik jo priklausomybės vienam ar kitam klanui, giminei faktas. Net jo religinė priklausomybė vaidino antrinį vaidmenį. Gimininis ir etninis bendrumas, atrodytų, yra nuosekliai vienas kitą sustiprinantys veiksniai. Tačiau ir čia teko stebėti labai didelį įvairių bendruomenių etnoso viduje antagonizmą, tarsi nematomomis sienomis suskaidantį visuomenę į daugybę mažų, uždarytų klanelių. Šiek tiek abstrahuojantis nuo šių pastebėjimų, reikia pažymėti, jog specifiškai balkaniškajai tapatybės logikai, tapatumo, kuris, kaip minėta, yra pabrėžtinai bendruomeniškas, įvirtinimui būdingas labai stiprus *kito, ne-savo* neigimas. Galima teigti, jog pozityvus giminystės ir kaimynystės ryšio principas, sustiprinamas stiprių kitų bendruomenių atstovų neigimu, pastarųjų atžvilgiu transformavosi į neapykantą ir smurtą.

Vakarietiškas disciplinarinis aparatas

Dabar pakalbėsime apie vakarietiško disciplinarinio aparato veikimo logiką. Ten teko būti vakarietiško disciplinarinio aparato “sraigteliu” atsargos karininkų britų vadovaujamoje, militarizuotoje diplomatinėje ESBO misijoje Albanijoje.

Tai buvo “labai produktyvi” biurokratinė organizacija, kasdien prirašydavusi gausybę

dažniausiai niekam nereikalingos informacijos foliantų, kuriuos vėliau, pagal vidines karines instrukcijas, saugumo sumetimais reikėdavo sudeginti.

Taigi teko būti tarsi vienu iš tų kvailokų ateivių teletabių, nuo grėsmingos aplinkos užsibarikadavusių diplomatiniais numeriais šarvuotuose džipuose - kapsulėse.

Kupini tarptautinei institucijai būdingos arogancijos mes tik slydome šios šalies, jos tikrų rūpesčių ir gyvenimo paviršiumi ir retai kada turėjome apčiuopiamesnį sąlytį, nekaltant apie realias galimybes patarti ar padėti. Buvome tarsi pakibę svetimoje ir kitoniškoje socialinėje realybėje.

Nors buvome išoriškai gerbiami ir populiarūs (gatvėse ir pakelėse mums modavo rankomis ir sveikindavo), gilesnio ryšio su tenykštės visuomenės užkaboriais mes beveik neturėjome. Ten, kur būdavo priimami svarbesni sprendimai ir vykdavo tikrai kažkas rimta, mus retai kada prisileisdavo arčiau. Nebent tai būdavo susiję su koku nors pliku interesu, kurį mūsų dėka buvo viliamasi patenkinti. Todėl pagrindinis mūsų principas buvo nieko konkrečiai nežadėti, nes pažado netesėjimas ten užsitraukia kraujo kerštą. Mums rūpimi edukaciniai, žmogaus teisių apsaugos, ekologiniai projektai tame krašte buvo panašūs į fantastinę lektūrą, bet nežiūrint to, turėjome įkyriai juos piršti. Kita vertus, būtent šios organizacijos pajėgomis buvo parašyta ir atkaklaus spaudimo dėka priimta šalies konstitucija, automobiliais, ryšio priemonėmis ekipiruota policija.

Reti susitikimai su slaptesnėmis tenykštės realybės pusėmis (kaip kad minėtame kraujo keršto epizode) tik sustiprindavo negatyvų jausmą, jog tarp mūsų institucijos, reprezentavusios Vakarų pasaulio realybę, ir tenykščio pasaulio yra labai mažai bendra ir tai, kad jie iš esmės yra paralelūs. Tačiau, kita vertus,

mūsų veikla buvo nuolatinis, metodiškas spaudimas, įvairialypė (gal tik ne fizinė) prievarta, siekiant primesti tenykščiams būtent mūsų dalykų padėties vertinimą, jos rekonstravimo ir reorganizavimo būtinybę, būdus ir kryptis. Tai, kaip jau minėta, buvo nelengva, o dažnai ir neįmanoma. Nieko keisto, kad nuo tokios prievartos tenykštė tikrovė visaip slėpėsi ir jai priešinosi. Taigi mūsų, t. y. Vakarų civilizacijos atstovų, principinė pozicija buvo - ne priimti (kas, beje, būtų problemiška išliekant tradicinių vakarietiško orientacijų rėmuose), bet atkakliai, kantriai, įveikiant savo teisę į neskaidrumą arba tiesiog kitoniškumą ginančių albanų priešinimąsi, juos keisti; po truputį plėsti provakarietišką socialinį tinklą (juk vakarietiškose misijose vairuotojais, vertėjais, namų šeimininkais dirbo nemažai žmonių), diegti vakarietiškus socialinės realybės, diskursyvos jos raiškos organizavimo, kontrolės ir sklaidos principus, procedūras ir stilių.

Nesusikalbėjimas, diskursų svetimumas ir abipusis agresyvumas nebuvo kokios nors vienos pusės piktavališkumo padarinys. Tai, ką darėme, dažniausiai būdavo susiję su geriausia, altruistinėmis ketinimais. Balkanai taip pat gyveno, - žvelgiant iš šalies galbūt groteskišką, - bet savą gyvenimą. Problemą apibendrinsime kaip susidūrimą tarp ekspansyvaus vakarietiško identiteto, subordinuojančio *Kitus* savojo diskurso logikai, ir ypatingos balkaniškosios tapatybės, taip pat apsibrėžiančios per *kito* neigimą, tik kitokio pobūdžio. Tuo būdu susidūrė skirtingos civilizacinės tapatybės konstruojančios save *Kito* neigimo pagrindu.

Remiantis šių specifinių patirčių analogija, į Kosovo krizę pamėginsime pažvelgti kaip į panašaus, tik jau kituose lygmenyse įvykusio, nesusikalbėjimo ir/ar negalėjimo susikalbėti nulemtą dramą.

Diskursyvi Vakarų ir Balkanų kolizija

Vakarietiškas diskursas

“Diskurso” sąvoka čia vartojama išorinių institucinių mechanizmų ir vidinių organizavimo, atrankos ir kontrolės taisyklių reglamentuotos kalbos prasme. (Foucault 1994: 116) Kalbant apie Vakarų diskursą kaip vieną iš pagrindinių jo momentų, norėtusi paminėti tai, kad jis yra organizuojamas, kontroliuojamas ir palaikomas kaip pagal tam tikras taisykles ir principus plečiama komunikacija.

Komunikacijos teorija buvo suformuluota, pritaikius struktūralistinį metodą semiologijoje (ženklų teorijoje). (Descombes 1980: 101) Plėtojantis naujausioms informacinėms technologijoms, komunikacija darėsi nebe originali teorinė išmonė, bet daugiau ar mažiau įtakinga ideologija, gyva, veiksminga socialinės tikrovės dalis, atliko lemiamą vakarietišką civilizacinę tapatybę konstituojančią vaidmenį. Todėl postruktūralistinė komunikacinės perspektyvos kritika darosi jau nebe vien tik teorinis disputas, bet ir aktualių kasdienybės problemų kritika.

Plėtojant vakarietiškos civilizacijos kaip esmingai komunikatyvios civilizacijos tezę, galima pastebėti, jog pati komunikacija darosi tarsi savaiminis vakarietiškosios civilizacijos tikslas, jos diskursyvumo šerdis ir variklis. Moderniosios technologijos globaliai išplečia komunikacijos erdvę, bet kartu ir vakarietišką diskursą.

Pati komunikacija, įsikūnijusi ypatingomis savisklaidos priemonėmis, kuria tarsi naują, kitą, vadinamąją “virtualią” realybę. Tačiau “virtualumas” čia suprantamas ne vien siaura informatikos termino prasme. Teorinės šio teksto perspektyvos rėmuose “virtualumas” visų pirma suprantamas kaip transcendentalioji terpė, žyminti ir apibrėžianti specifines

civilizacines diskursyvumo galimybės sąlygas. Tai tarsi apriorinė vakarietiškosios civilizacijos kategorija, intersubjektyvaus *Kito* struktūra, įvairiose srityse atsiskleidžianti izomorfiškais reikšmingumo modeliais, nustatanti specifinę diskurso tvarką.

Šiai tvarkai būdinga tai, jog kodų sistemos, tinklas, internetas, ekranas darosi vienintelė vieta, kur sutinkamas *kitas*, tačiau jau nebe kaip substancialus, bet rekonstruotas komunikacinių instrumentalijų.

Vadinasi, nuo konkretaus prasminio turinio, prasminių “autoriaus” intencijų nepriklausomų kodų tinklas yra toji diskursyvi aplinka, kurioje iš anksto apibrėžiamos individualios tapatybės konstravimo sąlygos. Būtent šia prasme tapatybė yra suvokiama kaip diskursyvusis konstruktas, paklūstantis specifinei, civilizacinei diskurso tvarkai.

Ekspansyvi komunikacija, kaip minėta, kartu yra ir instrumentinė Vakarų diskurso sklaidos priemonė ir tema. Jos dėka siekiama pajungti visus aktualius ir potencialius subjektus vieningai komunikacinei sistemai, kurioje jie iš esmės netenka savo kitoniškumo pagrindo, tampa tik komunikacinio tinklo kodais, geriausiu atveju tik kurį laiką egzotiškais ir įdomiais. Per komunikatyvią ekspansiją Vakarų diskurso realybė pažįsta ir pajungia, absorbuoja *kitą*. Tačiau absorbuoja visų pirma “virtualiai”, o tik po to pajungia “materialiai” vakarietiškojo disciplinarinio aparato sklaidai, kai iš anksto paruošti, pertvarkyti kitoniškumo elementai jau būna parengti pasidaryti šio aparato sraigteliais. Taigi per šią iš pažiūros nekaltą komunikacijos plėtros strategiją vakarietiškas diskursas pasirodo kaip iš principo ekspansyvus ir monologiškas.

Balkaniškasis diskursas

Tuo tarpu balkaniškoji diskursyvioji realybė, panašiai kuriama tiek serbų, tiek albanų, tiek kitų Balkanų nacijų, yra tarsi “žemiškesnio” pobūdžio, nes yra pajungta tiesioginei, fizinei jos konstruojamos neapykantos *kitam* realizacijai, dažnai stebėtinai “sklandžiai” pereinančiai į prievartą. Tautų savęs identifikavimo mitologijos, kuriamos *Kito* neigimo ir niekinimo pagrindu, čia yra pabrėžtinai negatyvios ir agresyvios. Taigi taip pat monologiškos.

Balkaniškieji diskursai tikrai negali vadintis “virtualiais” siaura technologine prasme, taip pat ir Balkanų bendruomenės negalėtų būti vadinamos informacinėmis visuomenėmis. Jie neturi tų komunikacijos priemonių, kurios vakarietiskame diskurse vaidina lemiamą vaidmenį. Vertinant vakarietiskais standartais, vietinės televizijos atrodo apgailėtinais neestetinės, aidinčios, palaikiai įrengtos, iš anksto pažymėtos nepasitikėjimo žyme, nepajėgios “objektyviai” atspindėti dalykų padėties. Dar liūdniau atrodo laikraščiai, kurių pan-politiškumas, visiškai interpretacinis stilius, pateikdamas kiekvieną faktą per nesutaikomų politinių grupuočių, kurioms jie atvirai atstovauja, interesų prizmę, taip pat neleidžia priimti jų už objektyvaus susižinojimo ir susikalbėjimo pagrindą. Spauda kariauja, o televizija yra visiškai kontroliuojama valdžios klanų ir tėra jos propagandinis ruporas.

Tinkamiausias balkaniškojo diskurso sklaidos būdas – gandai, pašnibždomis tariamos apkalbos, mistinių elementų nestokojančios istorijos, įvairiausios suokalbio teorijos, perduodamos iš burnos į burną, tiesiogiai.

Vakarietiškas pan-technologizmas, turinio ištirpimas jo pateikimo būde, informacijos vertinimas pagal vaizdo “skonį”, jį rėminančias

vinjetes, kaitos dinamiką, tai - dar neįmanoma Balkanuose. Tačiau tai nepašalina galimybės kalbėti apie ypatingai balkaniškai struktūruotą *Kitą*, civilizacinę *a priori*, nulemiantį ypatingą balkanišką pasaulėjautą ir mentalitetą, individualaus tapatumo konstituciją. Šioje specifinėje perspektyvoje galima kalbėti netgi apie ypatingą balkanišką laiko, gyvenimo ritmo sampratą. Jis čia artimesnis ištęstam, neskubriam gamtos cikliškumui, netelpa į dinamiškus projektinio, planingo vakarietiško kalendorių laiko rėmus.

Dėl instrumentinių priemonių stygiaus balkaniškoji tapatybė nepajėgia kartu išlikti savimi ir dalyvauti vakarietiskame diskurse ne tik kaip egzotiškas ar beprotiškas, eliminuotinas jo sandas. Instrumentiniai, technologiniai skirtumai sustiprina gilesnius, struktūrinius civilizacinių diskursų skirtumus, paryškina savitas diskurso organizavimo, disciplinos ir kontrolės tvarkas.

Šie skirtumai dar labiau komplikuoja principinę kiekvieno ekspansyvaus diskurso susikalbėjimo galimybę, šių diskursų susitikimą paverčia ne dialogu, bet žūtbutine kova.

Skirtingų diskursų sąveikos rezultatai

Pažymėtini keletas momentų, išryškėjusių propagandinėje kovoje. Diskursų tvarkos skirtumai, įvardinti kaip vieni iš svarbiausių konflikto kilimą nulėmusių veiksnių, jam vykstant - sumažėjo, įvyko savotiškas šių diskursų "suartėjimas". Jie tarsi persmelkė vienas kitą, primetė vienas kitam svarbius savo elementus. Vakarų diskursas įtraukė balkaniškąjį diskursą į savo komunikacinę plėtros strategiją. Pasikvietus serbus į pokalbius pasaulinių *mass-media* studijose tiesiogine pragmatine prasme būdavo mažai kas pešama, nes šie paprastai nė krisleliu nesuabejodavo savo oficialiosios pozicijos teisumu. Dažnai

Vakarams tai kainuodavo nemažus propagandinius nuostolius, sukeldavo naujas pasipriešinimo kariniams veiksams bangas, neigiamą visuomenių spaudimą. Bet pats *audeatur et altera pars* principas sutvirtindavo jau anksčiau minėtą Vakarų komunikacinės stilstikos "pranašumą". Nepaisant to, kad nesusikalbėjimas minėtose studijose buvo akivaizdus, šiaip marginalus ir niekada kaip toks negalėjęs išeiti į platesnius vandenis serbų diskursas buvo pakeltas į pasaulinį lygmenį, tačiau kartu ir pajungtas minėtiems specifiniams vakarietiškos komunikacijos principams, savotiškai absorbuotas ir nukenksmintas, ištirpdavęs pagrindinėje provakarietiškos interpretacijos ir propagandos tėkmėje.

Panašų anestezinį poveikį turėjo ir chirurgiškai detalus pačių karinių operacijų demonstravimas. Vos ne tiesiogiai transliuojant bombos numetimo procesą, jo atvaizdavimas tarsi sutampa su pačiu procesu. Mes girdime performatyvią komandą, matome kaip ji įvykdoma. Toks atvaizdavimo performatyvumas mus tarsi tiesiogiai, o būtent virtualiai, įtraukia į procesą ir mes jau nebegalime skirti, kur baigiasi vaizdas ir prasideda tikrovė.

Moderniausiomis komunikacijos priemonėmis demonstruojamas karinių technologijų efektyvumas provokuodavo veikiau azartišką pasigėrėjimą šių operacijų efektingumu negu užuojautą taikinių objektams. Ciniškas atvirumas ir detalumas paradoksaliai sukūrė tarsi fikcijos, virtualios tikrovės jausmą ir dažnai paslėpdavo vertybinį vakarietiško "diskursyvumo" ambivalentiškumą, kai atrodytų virtualios bombos virsdavo tikrais sprogimais. Tačiau viso pasaulio (įskaitant lėktuvų pilotus) akyse, išskyrus tik pačias aukas, ant realios žemės bombos, kitaip negu ekranuose, taip ir nenusileido. Viskas vyko tarsi kine. Čia galima prisiminti panašią sarkastišką J. Baudrillardo pastabą apie 1991

m. vykusį Iļankos karą, jog pastarasis taip pat vyko tik ekrane. O ekrane, kine, televizijoje žmonės jau yra matę ir efektingesnių scenų, smurtas jų nebejaudina. Pajungti ekraninei komunikacinio diskurso sklaidos logikai, ypač reglamentuojančiai ir kanalizuojančiai geismus, žiūrovai reikalauja dar įspūdingesnių ir žiauresnių reginių. Dinamiškas, klipinės estetikos principais organizuojamas informacijos pateikimas kaip pagrindinį informacijos vertinimo principą iškelia specifinės estetikos kriterijus, makdonaldišką ryškumą ir spalvingumą, kur tarp kraujo klando ar pomidoro reklamoje nebėra reikšmingesnio vertybinio skirtumo.

Sunku kalbėti apie užuojautą, etinį vertinimą kaleidoskopiškos vaizdų kaitos išplautomis smegenimis spoksant į “teisingą” radikalių blogiečių baudimo reikalą.

Tačiau dramatiški fizinės prievartos faktai demaskavo “virtualaus”, komunikatyvaus vakarietiško diskurso nekaltybės mitą, parodydami, jog minėtas “virtualumas” nusako galingą ir pragaištingai efektingą tikrovę.

Visgi ne viską buvo galima matyti tik ekrane. Tiesiogiai regėti buvo galima šių, pabrėžtina, abiejų, diskursų įsakytos kovos “pėdsakus” – dienomis nesibaigiančią pabėgėlių upę; pabėgėlių, kurių atvirus, kančios ir siaubo pažymėtus veidus, užsidėjus driežų šypsenas, reikėjo skaičiuoti. Po to - klasifikuoti, organizuoti - ne kaip individus su savo dramomis, akimirksniu apsvirtusiais, į nežinią pakrypusiais gyvenimais, bet kaip anoniminius statistinius vienetus, apibrėžiamus pagal palapinių, paklodžių, maisto ar vaistų poreikį.

Tai taip pat galima pateikti kaip ryškų anonimizuojančio vakarietiškojo disciplinarinio aparato veikimo pavyzdį. Žmonės čia akimirksniu netenka intymiausios individualios tragedijos nuosavybės, tampa spygliuotomis tvoromis aptvertų palapinių lagerių gyventojais,

klasifikacijos ir kalkuliacijos objektais, skaičiais gausybėje jų poreikius apibūdinančių lentelių. Tačiau aptverti kosoviečius reikėjo nuo agresyvių, piktavališkų vietinių albanų gangsterių intencijų (pastarieji grobėsi kosoviečių merginų), - taigi nuo tos pačios Balkaniškos realybės.

Šiuo konkrečiu atveju bei apskritai viso konflikto atžvilgiu sunku pateikti paprastą etinį vertinimą, privalu susilaikyti, uždelsti vieną ar kitą pusę palaikančią apsisprendimą.

Vertinimo perspektyva

Komunikatyvaus vakarietiškojo diskurso dinamika komplikuoja galimybę stabtelėti ir giliau apmąstyti padedant ieškoti tikslesnio jos įvertinimo galimybių. Pati vertinimo galimybė pakliūva į ambivalentišką ideologinio apsisprendimo už vieną ar kitą agresyvią tapatybę alternatyvą. Skirtingi civilizaciniai *a priori* pateikia išankstines, savas, nesutaikomas ir nesuderinamas prasmines visas, reikalauja nuspausti vieną iš dviejų siauro ideologinio vertinimo klavišų: arba jūs už žmogaus teises ir bombardavimą, arba už valstybės suverenumą ir etninį valymą bei pjautynes.

Poststruktūralistų atliekama tapatybės logikos, komunikacinio mąstymo kritika, jo diskursyvią tvarką grindžiančios prievartos mechanizmų dekonstravimas galimas tik susilaikant nuo tiesioginio apsisprendimo konkrečiai tapatybei. Vertinimo negalimybės, sprendimo uždelsimo, nukėlimo įtampoje galima pamėginti atskleisti civilizaciškai nebendramatį abiejų konfliktuojančių pusių pobūdį, retrospektyviai peržengti etinio sprendimo neįmanomybę; susilaikant nuo siauro, skuboto ideologinio vertinimo, atverti platesnę, kitą konflikto suvokimo (ir galbūt drauge įvertinimo) perspektyvą, pateikti kitokią tapatybės konstituavimo ir santykio su *Kitu* alternatyvą.

Kitoks Kitas

Norėtuši pasiūlyti interpretaciją, padedančią bendrais bruožais apibrėžti minimą alternatyvą.

Aptardamas Michelio Tournier romaną *Pentadienis arba Ramiojo vandenyno limbai*, Gilles Deleuzas pažymėjo, jog intersubjektyvių Kito struktūrų subyrėjimas nebūtinai reiškia žūtį juose konstituotai individualiai tapatybei. (Deleuze 1990: 306-308) Tournier romano *Robinzonas*, patekęs į negyvenamą Speranzos salą, pradžioje dar inertiškai tęsė vakarietiško civilizacinio diskurso determinuotus sąveikos su aplinka principus, mėgino racionaliai kultivuoti salą, susikūrė laikrodį, kalendorių, pasiskelbė jos gubernatoriumi, leido ir pakluso savo įstatymams. Tačiau fizinis intersubjektyvumo struktūras palaikančio Kito stygius pamažu ardė tradicinių civilizacinių modelių palaikymo galimybę, atverdama jų trapumą ir absurdiškumą. Visgi irstanti simbolinė tikrovė nulėmė ne Robinzono kaip individo pražūtį, bet atvėrė kitas sąveikos su aplinka galimybes. Sugriuvus tradicinei geismo kanalizacijai į siaurą aplinkos užvaldymą ir biologinę reprodukciją, atsivėrė kitokio – soliarinio - seksualumo perspektyva, atsivėrė pirmapradžių gamtos elementų - saulės, dangaus, žemės, vėjo - terpė, leidžianti konstituoti naują tapatybę, anapusinę civilizaciniams tapatybės konstituavimo diskursams; tapatybę, kuri konstruojama ne kaip tariamai duotos savasties išlaikymas, bet principinio, realaus skirtumo pripažinimo pagrindu.

Baigiant dar kartą pabrėšime negatyvų, niekinantį ir susinaikinantį abiejų konfliktuojančių diskursų pobūdį, savo niekingumą, principinę tuštumą manifestavusį žudynėmis ir raketų sprojimais. Dramatiška dviejų civilizacijų sandūros iškrova – tapatybės įtvirtinimo per kito neigimą ir subordinavimą civilizacinio diskurso modeliams fiasko, panaši (nepaisant žanrinio utopinio romano ir bibliinių

mastelių dramos skirtumo) į pradinę Tournier Robinzono transformaciją, kai jis išsivadavo iš absurdiškų vakarietiškųjų santykio su kitu struktūrų inercijos. Šis analitiniais sumetimais daromas palyginimas siekia parodyti, jog dramatiška kolizija yra neišvengiama tik tarp agresyvių, monologinių civilizacinių tapatybių. Tačiau tapatybės konstituavimo ir kitokio santykio su Kitu galimybės dar neišsemiamos. Kitas nebūtinai turi būti suvokiamas tik kaip kita biografija, kultūra ar civilizacija, t. y. tik signifikatyvioje, diskursyvioje terpėje. Priešingai, civilizacijos, jos diskursų žlugimo akivaizdoje ypač ryškiai iškyla kontrastas tarp panašių diskursų ir absoliučiai su jais nesusijusio, laisvo jų atžvilgiu gamtiško daiktų pasaulio.

Dervos juodumo naktys, gurvuoлияis nusėtos, mėnulio peizažus primenančios plynės, vaiskaus, ledinio vandens srovė, iškilame abejingume, absoliučiam pranašume ir svetimybėje stūksantys Balkanų kalnai įsakmiai ir tvirtai primena apie kitokią, anapus reikšmingų ir rėksmingų civilizacinių diskursų atsiveriančią tikrovę. Referencinės, metafizinės nuostatos kritika paslėpė nuo mūsų iki-civilizacinės, iki-signifikatyvios, dar nereikšmingos pirmapradės gamtiškos terpės ir joje iškylančių daiktų tikrovę, įmetė mus į ideologinių kovų verpetą, pajungdama ribotų civilizacinių pasirinkimų alternatyvoms. Tačiau civilizacinės prievartos tikrovė praplėšė “virtualios” diskursyvumo tikrovės nekaltybės šydą ir parodė holistinio signifikacijos sistemų **suabsoliutinimo negalimumą**.

Pirmapradės terpės pripažinimas nėra romantinis ar rusoistinis siūlymas “grįžti atgal į gamtą”, jos rekonstravimo alternatyva; tai nėra ir į originalumą pretenduojanti iniciatyva. Perfrazuojant savitą lietuvių kilmės amerikiečių filosofą Alphonso Lingį, galima teigti, jog mums visiems, ne tik žmonėms, bet ir kalnams,

daiktams, augalams, gyvūnams, bendri ir neatšaukiami dalykai - stovėjimas ant žemės po saulėtu ar žvaigždėtu dangumi - neleidžia pervertinti pesimistinio civilizacijų kolizijų vertinimo, leidžia ieškoti ne kovos, bet dialogo su plačiai suvokiamu *Kitu* galimybų. Atsakingoje stovėsenoje tiesiogiai regimo daikto

akivaizdoje mes galime geriau suprasti iškilaus lietuvių mąstytojo Arvydo Šliogerio pastangą filosofijoje išlaikyti metafizinę įtampą, civilizacijų sandūroje atsiveriančios iki-signifikatyvios, anapus- diskursyvios tikrovės prošvaistes. Skaitytojų valia vadinti tai metafiziniu "liukučiu" ar atvira klausimo erdve.

Literatūra:

1. Deleuze G. (1968) *Difference et Repetition*, Paris: Press Universitaires de France.
2. Deleuze G. (1990) *The Logic of Sense*; trans. M.Lester and C. Stivale, ed. C.V. Boundas, New York: Columbia University Press.
3. Descombes V. (1980) *Modern French Philosophy*; tr. L.Scott-Fox and J.M, Harding, New York: Cambridge University Press.
4. Foucault M. (1994) *Slova i vešči. Archeologija gumanitarnykh nauk*, per. VP. Vizgin i N.S. Avtonomova. Sankt-Peterburg: A-cad.
5. Foucault M. (1998) *Diskurso tvarka*; vert. M. Daškus, Vilnius: ALK / baltos lankos.
6. *Kanuni i Lekė Dukagjini: The Code of Lekė Dukagjini*

- (1989), ed. Shtejefen K. Gjecovi; tr. Leonard Fox, New York: Gjonleka Publishing Co.
7. Lingis A. (1994) *Foreign Bodies*, London, New York: Routledge.
8. Lingis A.(1997) *Nieko bendra neturinčiųjų bendrija*; vert. M. Žukaitė, Vilnius: ALK / baltos lankos.
9. Lingis A.(1998) *The Imperative*. Bloomington and Indianapolis: Indiana University Press.
10. Šliogeris A. (1997) *Nieko vardai*, Vilnius: Pradai.
11. Šliogeris A. (1999) *Alfa ir omega . Ontotopijos metmenys*, Vilnius: Pradai.
12. Tournier M. (1995) *Penktadienis, arba Ramiojo vandenyno limbai*, Vilnius: Alma littera.

Summary

The article reflects on the role of the principle of Identity in constitution of particular civilizational models. It attempts to demonstrate the monologous character of the particular Western and Balkan civilizational identities, what attributed to their collision in Kosovo. The principal differences in constitution of Western and Balkan civilizations and their close geopolitical situation created high tension, which discharged in the dramatic conflict, impossible to resolve in discursive mode due to the lack of common discursive background.

The necessities to distance us from direct identification with one or another expansive identity model was the condition for a reflection and evaluation of the conflict. The poststructuralist critique of the principle of identity, favoring the alternative

“thinking based on difference”, decisively contributed to the theoretical background of the phenomenological insights of this text.

The collision between the Western and Balkan civilizations was depicted through different planes and from diverse angles as inevitable, unless the will to sustain their particular identities in subjecting the Other were not renounced. Deleuzian interpretation of Michel Tournier’s novel “Friday, or the Limbs of Pacific” provided with a broad insight on the possibility of thinking, based on the reality of difference. Ideas of distinctive American thinker Alphonso Lingis and Lithuanian philosopher Arvydas Šliogeris provided with a basis for delineating vectors of the non-violent constitution of dialogue, whereof a new kind of an inaggressive identity might emerge.

Įteikta 2001 05 22

Pateikta spaudai 2001 07 02

Vygandas Aleksandravičius
LFSI Saltoniškių 58, Vilnius